

ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՀԱՏՎԱԾԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

ԹՈՐՈՍ ԹՈՐՈՍՅԱՆ

*ՀՀ ԳԱԱ Մ.Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտի գլխավոր գիտաշխատող, տ.գ.դ., պրոֆեսոր*

ԵՎՐԱՄԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԵՎՏՐԱՏՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՊԵՐԸ

Եվրոպական կառույցներին ինտեգրվելը Հայաստանի համար եղել է և շարունակում է մնալ որպես արտաքին քաղաքականության գերակա ուղղություններից մեկը: Սա ակնառու կերպով արտացոլվում է Եվրամիության /ԵՄ, EU/, Եվրոխորհրդի /ԵԽ, EC/, Հյուսիսատլանտյան դաշինքի (North Atlantic Treaty Organization, NATO) և այլ եվրոպական կազմակերպությունների, ինչպես նաև տարածաշրջանի երկրների հետ Հայաստանի երկկողմանի հարաբերություններում:

ԵՄ հետ Հայաստանի համագործակցությունը սկիզբ առավ հենց անկախությունից հետո՝ ԱՊՀ երկրներին տրվող տեխնիկական օգնության (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States, TACIS) ծրագրի և ԵՄ երկրների հետ Հայաստանի երկկողմանի հարաբերությունների զարգացման շրջանակներում: Հարկ է նշել, որ ԵՄ երկրների շրջանակներում Հայաստանը բավական սերտ կապեր ունի ներկայիս ԵՄ հիմնադիր երկրներից մեկի՝ Ֆրանսիայի, հետ, որտեղ բնակվում է ամենամեծ թվով սփյուռքահայությունը Եվրոպայում:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի հետևանքով Եվրոպան մեծ մարդկային կորուստներ կրեց, առաջացավ տնտեսական ճգնաժամ ու քաղաքական անկայունություն: 1950թ. Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարար Ռոբերտ Շումանը առաջարկեց միավորել Արևմտյան Եվրոպայի ածուխ և պողպատ արտադրող ձեռնարկությունները: Բանակցությունների արդյունքում՝ 1951թ. ստեղծվեց Եվրոպայի ածխի և պողպատի համայնքը (ECSC), որն ուներ վեց անդամ՝ Բելգիա, Արևմտյան Գերմանիա, Լյուքսեմբուրգ, Ֆրանսիա, Իտալիա և Նիդեռլանդներ:

1957թ. վեց պետություններ կնքեցին Հռոմի համաձայնագիրը՝ հիմնադրելով Ատոմային էներգիայի եվրոպական համայնքը (EURATOM) և Եվրոպական տնտեսական համայնքը (EEC): Անդամ պետությունները որոշում կայացրին վերացնել միմյանց միջև առկա առևտրի խոչընդոտները և ձևավորել «ընդհանուր շուկա»: 1967թ. եվրոպական երեք համայնքների ինստիտուտները միաձուլվեցին՝ ստեղծելով միասնական Համաձայնագրով և միասնական Նախարարների խորհուրդ, ինչպես նաև Եվրոպական խորհրդարան:

1992թ. կնքված Մասստրիխտի համաձայնագրով հաստատվեցին անդամ պետությունների կառավարությունների միջև համագործակցության նոր ձևեր այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են, օրինակ, պաշտպանությունը և արդարադատության ոլորտը: Առկա «համայնքային» համակարգին ավելացնելով միջկառավարական, համագործակցությունը՝ Մասստրիխտի համաձայնագիրը ստեղծեց Եվրոպական Միությունը՝ ԵՄ: ԵՄ անդամ պետությունները մշակել են միասնական և ընդհանուր քաղաքականություն տարբեր ոլորտների և ճյուղերի վերաբերյալ՝ գյուղատնտեսությունից մինչև մշակույթ, սպառողների իրավունքներից մինչև մրցակցություն, բնապահպանության ու էներգետիկայի ոլորտից մինչև տրանսպորտ ու առևտուր:

Անդամ պետությունների համար հեշտ առաջադրանք չէր առևտրի խոչընդոտները վերացնելն ու միասնական շուկայի անցնելը, ինչն ապահովում էր ապրանքների, ծառայությունների, մարդկանց և կապիտալի ազատ տեղաշարժը:

1992թ. ԵՄ-ն որոշում կայացրեց Տնտեսական և արժույթային միության (EMU) ստեղծման մասին, ինչը ենթադրում էր մեկ միասնական եվրոպական արժույթի ներմուծում՝ Եվրոպական կենտրոնական բանկի կառավարման ներքո: Միասնական արժույթը՝ եվրոն, իրականություն դարձավ 2002 թվականի հունվարի 1-ին, երբ եվրո փոխարինեց և մետաղադրամները փոխարինեցին ազգային արժույթը ԵՄ 15 երկրներից 12-ում (Բելգիա, Գերմանիա, Հունաստան, Իսպանիա, Ֆրանսիա, Իռլանդիա, Իտալիա, Լյուքսեմբուրգ, Նիդեռլանդներ, Ավստրիա, Պորտուգալիա և Ֆինլանդիա):

ԵՄ-ն աստիճանաբար ընդլայնվում էր: Դանիան, Իռլանդիան և Սիացյալ Թագավորությունը միացան ԵՄ-ին 1973թ.: Դրանց օրինակին հետևեցին Հունաստանը (1981), Իսպանիան ու Պորտուգալիան (1986), Ավստրիան, Ֆինլանդիան ու Շվեդիան (1995): 2004թ. մայիսին ԵՄ-ն ընդունեց տասը նոր անդամ պետություններ (Կիպրոս, Չեխիա, Էստոնիա, Հունգարիա, Լատվիա, Լիտվա, Մալթա, Լեհաստան, Սլովակիա և Սլովենիա): Բուլղարիան ու Ռումինիան միացել են ԵՄ 2007թ. հունվարի 1-ին, իսկ թեկնածու երկրների շարքում է Թուրքիան:

Նախքան Եվրամիությանն ինտեգրվելը՝ նոր անդամակցված եվրոպական երկրներն անցել են երկար և դժվարին ճանապարհ: Լինելով թեկնածու երկրներ՝ դրանք պետք է ապահովեին որոշակի չափանիշների բավարարումը, այն է՝ կայուն ինստիտուտներ, որոնք երաշխավորում են ժողովրդավարությունը, օրենքի գերակայությունը, մարդու իրավունքների և փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանությունը, գործող շուկայական տնտեսություն, որը կարող է դիմակայել Միության ներսում առկա մրցակցային ճնշմանն ու շուկայական ուժերին, անդամության հետ կապված պարտավորություններ ստանձնելու կարողությունը՝ ներառյալ Միության նպատակներին սատարելը:

Թեև ԵՄ-ին անդամակցել ձգտող բոլոր երկրների համար սահմանված չափանիշները նույնն էին, այնուամենայնիվ, յուրաքանչյուր թեկնածու երկիր ուներ իր առանձնահատկությունները՝ կապված տնտեսու-

բյան և ենթակառուցվածքների, քաղաքական իրավիճակի, մշակույթի հետ: Թեկնածու երկրների եվրոին-տեգրման գործընթացում կիրառվող մոտեցումները տարբերվում էին միմյանցից:

Այսպիսով, ԵՄ հիմնական պատմական փաստերը հետևյալն են. 1948-ին ձևավորվեց BENELUX Մարսային միությունը, 1951թ.^{*} Աժիի և պողպատի եվրոպական համայնք, 1957թ.^{*} Եվրոպական տնտեսական համայնք (Հոտմի համաձայնագիր), 1967թ.^{*} Եվրոպական համայնք, 1973թ.^{*} Եվրոպական համայնքի ընդլայ-նում (Անգլիա, Իռլանդիա, Դանիա), 1991թ.^{*} Եվրոպական Միության համաձայնագիրը (Մասստրիխտի համա-ձայնագիր), 1997թ.^{*} Ամստերդամի համաձայնագիրը, 2001թ.^{*} Նիցցայի համաձայնագիրը, 2002թ.^{*} Եվրոյի մուտքը, 2004թ.^{*} ԵՄ ընդլայնում (10 անդամներ), 2007^{*} և 2 երկիր:

Ընդ որում, մինչև եվրոյի հանդես գալը որպես Եվրոպական համայնքի հաշվարկային միավոր, օգտագործվում էր Էքյուն: Վերջինս ստեղծվեց 1979թ. մարտի 13-ին՝ որպես ներքին հաշվարկային միավոր: Այն ուներ ISO 4217 ստանդարտի XEU արժույթի կոդը: 1999թ. հունվարի 1-ին 1 եվրո = 1 էքյո փոխարժեքով եվրոն (կոդ EUR) փոխարինեց էքյուն: Ի տարբերություն էքյոյի՝ եվրոն կանխիկ արժույթ է, սակայն ոչ բոլոր անդամ երկրներն են օգտագործում այն:

ԵՄ անդամ շատ պետություններ ջանքեր էին գործադրում՝ իրականացնելու Եվրոպական արժույթային միավորին /ԵԱՄ/ միանալու պահանջները՝ ընդունելով արժույթի ընդհանուր միավոր՝ եվրոն:

Այս պահանջները բավականին խիստ էին՝ երկրի սղաճի մակարդակը չպետք է գերազանցեր ԵՄ անդամ ամենացածր սղաճի մակարդակով երեք երկրների միջին սղաճի մակարդակի 1,5 տոկոսը, երկրի բյուջեի դեֆիցիտը չպետք է գերազանցեր համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) 3 տոկոսը, իսկ երկրի պետական պարտքը չպետք է գերազանցեր ՀՆԱ 60 տոկոսը, երկրում երկարաժամկետ տոկոսադրույքը չի կարող 2 տոկոսից ավելի ցուցանիշով գերազանցել ամենացածր տոկոսադրույքով երեք անդամ երկրների տոկո-սադրույքների միջին ցուցանիշը, երկրի արժույթը չպետք է արժեզրկվեր որևէ այլ անդամ երկրի արժույթի նկատմամբ՝ Արժույթային միության ստեղծմանը նախորդող առնվազն երկու տարվա ընթացքում:

Եվրոն ընդունած երկրներն էին Ավստրիան, Բելգիան, Ֆինլանդիան, Ֆրանսիան, Գերմանիան, Իռլանդիան, Իտալիան, Լյուքսեմբուրգը, Նիդեռլանդները, Պորտուգալիան և Իսպանիան: Անգլիան, Շվեդիան և Դանիան, թեև համապատասխանում էին ԵԱՄ չափանիշներին, որոշեցին չմասնակցել: Հունաստանը հույս ուներ եվրոն ընդունել առաջին փուլի հետ, սակայն չկարողացավ համապատասխանել չափանիշներին: 1999թ. հունվարի 1-ին, այսպես կոչված, եվրոյի գոտու մասնակից 11 երկրները սկսեցին եվրոն օգտագործել հաշվապահական նպա-տակներով և դրամի էլեկտրոնային փոխանցումների համար՝ իրենց ազգային արժույթները կիրառելով մյուս նպատակներով: Հունաստանը եվրոն ընդունեց 2001թ. հունվարին՝ դառնալով եվրոյի գոտու 12-դ անդամը: 2002թ. ԵԿԲ-ն սկսեց եվրո անվանական մետաղադրամներ և թղթադրամներ թողարկել, և անդամ երկրների արժույթները դադարեցին օրինական գործարքային միջոց լինել: 2004թ. կազմակերպությանը միացած ԵՄ նոր անդամները պետք է պաշտոնապես եվրոն ընդունեն: Նոր անդամներից ումանը՝ Կիպրոսը, Էստոնիան, Լիտվան և Սլովակիան, հայտարարեցին, որ ամիջապես քայլեր կձեռնարկեն եվրոն ընդունելու համար: Նրանց համար մասնակցությունը միասնական արժույթային գոտուն հնարավոր կդառնա միայն 2007-ից սկսած: Եվրոն ընդունելու համար նոր անդամները պետք է նախ համապատասխանեն ԵԱՄ չափանիշներին: Այնուհետև նրանք պետք է ապացուցեն, որ արժույթը կայուն կմնա հաջորդ երկու տարիների ընթացքում:

ԵՄ անդամակցությունը ընդհանուր առմամբ բարդ և ընդարձակ գործընթաց է: 1993թ. Եվրոպական Միության խորհուրդը Կոպենհագենում դրեց ներկայիս ընդլայնման գործընթացի հիմքը՝ հայտարարելով՝ Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի երկրները, որոնք ցանկանում են դառնալ Եվրոպական Միության անդամներ, կստանան այդ հնարավորությունը, և սահմանեց անդամակցության նախապայմանները, այսպես կոչված, Կոպենհագենյան չափանիշները: Վերջինիս չափանիշների շրջանակում անդամակցությունը հավա-կորդ երկրից պահանջում է ապահովել. ժողովրդավարության, օրենքի իշխանության, մարդու իրավունքների և փոքրամասնությունների պաշտպանության երաշխավոր հաստատությունների կայունություն՝ (քաղաքական չափանիշներ):

1999թ. Ամստերդամի համաձայնագրի՝ ուժի մեջ մտնելուց ի վեր այս պահանջները պահպանվել են որպես սահմանադրական չափանիշներ Եվրոպական Միության համաձայնագրում և ամրապնդվել են Եվրոպական Միության հիմնարար իրավունքների խարտիայում, որը հռչակվեց 2000թ. դեկտեմբերին՝ Նիցցայում կայացած Եվրոպական խորհրդի նիստում:

Տնտեսական չափանիշներն են՝ շուկայական տնտեսության առկայություն, ինչպես նաև կարողություն՝ դիմակայելու մրցակցության ճնշմանը և շուկայի ուժերին Միության ներսում: Այս չափանիշները համապա-տասխանում են 1993թ. նոյեմբերի 1-ին ուժի մեջ մտած Մասստրիխտի համաձայնագրում ամրագրված տնտեսական քաղաքականության հիմնադրույթներին: Բացի այդ, կարևոր է անդամակցության պարտավորությունների ստանձնման կարողություն՝ ներառյալ քաղաքական, տնտեսական և արժույթային միության նպատակների իրականացումը^{*}:

Իսկ այժմ կենտրոնանա՞նք ԵՄ և Հայաստանի հարաբերություններին պատմական և, վերջիվերջո, ԵՄ անդամ դառնալու տեսանկյունից:

1989թ. Եվրոպական համայնքի և ԽՍՀՄ միջև կնքվեց Առևտրի, առևտրի և տնտեսական զարգացման պայմանագիրը: Այս պայմանագրով անուղղակի կերպով հիմք դրվեց ԵՄ-Հայաստան հարաբերություններին:

1992թ. Եվրոպական համայնքը պաշտոնապես ճանաչեց Հայաստանի Հանրապետության անկախու-թյունը: ԵՄ-Հայաստան համագործակցությունը ծնունդ առավ 1991թ. ԽՍՀՄ փլուզումից հետո՝ TACIS ծրագրի շրջանակում: TACIS-ը Արևելյան Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի երկրներին ուղղված ԵՄ/ԵՀ օժանդա-

^{*} Մանրամասն տես՝ «Եվրոպական միություն՝ համապարփակ նկարագիր», ձեռնարկ, Երևան, 2006թ.:

կույրյան հիմնական գործիքն էր, որն օգնում էր այդ երկրներին՝ շուկայական տնտեսություն կառուցելու և ժողովրդավարությունն ամրապնդելու, օրենքի գերակայությունն ապահովելու և կառավարման կարողությունները զարգացնելու գործընթացներում: TACIS ծրագիրը հիմնականում գործում էր երկկողմանի համագործակցության հիման վրա:

Համագործակցության շրջանակներն են. օժանդակություն ինստիտուցիոնալ, իրավական և վարչական բարեփոխումների իրականացմանը, օժանդակություն մասնավոր հատվածին և աջակցություն տնտեսական զարգացման գործընթացին, օժանդակություն անցումային շրջանի սոցիալական հետևանքները հաղթահարելու նպատակով, ենթակառուցվածքների ցանցի զարգացում, բնապահպանության ապահովում և բնական ռեսուրսների կառավարում, գյուղատնտեսության զարգացում:

Բացի նշված ոլորտներից՝ ԵՄ/ԵՀ-ն օժանդակում է նաև ատոմային էներգետիկայի անվտանգությանն ուղղված նախագծերին: Ի լրումն՝ գոյություն ունեն մեծ տարածաշրջանային և բազմակողմ ծրագրեր, որոնք վերաբերում են բնապահպանության, արդարադատության, ներքին գործերի հիմնահարցերին: Պետք է նշել այլ երկրների հետ համագործակցության ծրագրերը, որոնց հիմնական նպատակն է ազատ առևտրի խոչընդոտների վերացումը, ինչպես նաև ուշադրության են արժանի միջառնամային կտրվածքով բնության աղտոտման դեմ պայքարի հետ կապված համատեղ գործողությունները:

Բացի այդ, այսպես կոչված Գործընկերության և համագործակցության համաձայնագիրը (ԳՀՀ) Հայաստանի և ԵՄ-ու իր անդամ 11 պետությունների միջև կնքված համաձայնագիր է, որը բացի պաշտպանության հիմնահարցերից՝ ընդգրկում է ԵՄ-Հայաստան հարաբերությունների գրեթե ամբողջ համալիրը:

Այն ստորագրվել է 1996 թվականի ապրիլի 22-ին և ուժի մեջ մտել 1999թ. հուլիսի 1-ին: Քանի որ ԳՀՀ-ն առնչվում է ԵՀ և իր անդամ 15 պետությունների իրավասության շրջանակում գտնվող խնդիրների հետ, ուստի այն պետք է վավերացվեր յուրաքանչյուր անդամ պետության կողմից անհատապես:

ԵՀ-ն Գործընկերության և համագործակցության համաձայնագրեր է ստորագրել նաև Հայաստանի հարևանների՝ Վրաստանի և Ադրբեջանի հետ: 1999թ. հունիսի 22-ին Լյուքսեմբուրգում կայացավ համաժողով ԵՄ և հարավկովկասյան երեք հանրապետությունների միջև:

Համաձայնագիրը հիմք է ստեղծել քաղաքական հիմնախնդիրների, առևտրի և ներդրումների բնագավառում արդյունավետ երկխոսության համար, ինչպես նաև իր ուրույն դերն ունի՝ ամրապնդելու տարածաշրջանային համագործակցությունը, որը վտանգված է տարածաշրջանում առկա հակամարտություններով: Համաձայնագրի նպատակն է օգնել Հայաստանին և իր հարևաններին՝ Հարավային Կովկասում կապեր հաստատել՝ Եվրոպայի հետ: Այնուամենայնիվ, համաձայնագրում ընդգրկված է, որ համագործակցությունը ԵՄ-ի հետ կարող է հաջող ընթանալ միմյանց այն դեպքում, եթե հարավկովկասյան հանրապետությունները խաղաղ ճանապարհով լուծեն առկա հակամարտությունները:

2004թ. հունիսին Հայաստանը (Վրաստանի և Ադրբեջանի հետ միասին) ներառվեց Եվրոպական հարևանության քաղաքականության մեջ: Եվրահանձնաժողովին առաջարկվեց հաշվետվություն ներկայացնել յուրաքանչյուր երկրի քաղաքական և տնտեսական բարեփոխումների վերաբերյալ: Եվրահանձնաժողովը պաշտոնապես էր հաշվետվություններ և դրանք ներկայացրել Եվրոպական խորհրդին: 2005թ. մարտին Խորհրդը հաստատեց այդ հաշվետվությունները հարավկովկասյան երեք հանրապետությունների համար: Հիշյալ հաշվետվությունները հիմք են ստեղծում այդ երկրների համար՝ Գործողությունների ծրագրի վերաբերյալ առաջարկություններ անելու առումով: Հանձնաժողովը գնահատում է Հայաստանի և ԵՄ միջև երկկողմանի հարաբերությունների վիճակը, ԳՀՀ կատարման առաջընթացը, Հարևանության քաղաքականության տեսանկյունից հետաքրքրություններ կարկայացնող ոլորտներում առկա խնդիրները: Դրանց շարքում են՝ ժողովրդավարության վրա հիմնված քաղաքական ինստիտուտների զարգացման գործընթացը, օրենքի գերակայությունը, մարդու իրավունքները, տարածաշրջանային կայունությունը և արդարադատության ու ներքին գործերի բնագավառում համագործակցությունը, ինչպես նաև տնտեսական և սոցիալական բարեփոխումները, որոնք նոր հնարավորություններ կստեղծեն զարգացման և արդիականացման համար՝ ուղղված առևտրի հետագա ազատականացմանը և ԵՄ ներքին շուկա աստիճանական ներթափանցմանը:

2005թ. ընթացքում ՀՀ կառավարությունն աշխատանքներ էր ծավալել Եվրոպական հարևանության քաղաքականության շրջանակում Գործողությունների ծրագրի մշակման ուղղությամբ, և ձևավորվել էր առաջարկությունների փաթեթ:

2005թ. մայիսի 28-ին Երևանում տեղի ունեցավ Գործողությունների ծրագրի առաջին բնարկումը, որին մասնակցում էին ԵՄ և Հայաստանի ներկայացուցիչները, և Գործողությունների ծրագրի հիմնական դրույթների վերաբերյալ համաձայնություն կայացվեց:

Հայաստանի հետ ԵՄ համագործակցության հիմնական բնագավառներն են. քաղաքական ինստիտուտների զարգացումը, օրենքի գերակայությունը և մարդու իրավունքները, տարածաշրջանային կայունությունը և համագործակցությունը արդարադատության ու ներքին գործերի բնագավառում, ինչպես նաև տնտեսական և սոցիալական բարեփոխումները, առևտրի ազատականացումը և Հայաստանի ներգրավվածությունը ԵՄ անդամ պետությունների շուկաներում:

Օժանդակությունը հիմնականում ուղղվում է. ինստիտուցիոնալ, իրավական և վարչական բարեփոխումներին, մասնավոր ոլորտին և տնտեսական զարգացմանը, անցումային շրջանի սոցիալական խնդիրներին, ենթակառուցվածքների ցանցի զարգացմանը, ատոմային էներգետիկայի անվտանգությանը, բնապահպանության խրախուսմանը և բնական ռեսուրսների արդյունավետ կառավարմանը, գյուղատնտեսության զարգացմանը:

1991թ. ի վեր Հայաստանում իրականացվել են շուկայական բարեփոխումներ, որոնք հիմնականում ուղղված են եղել առևտրի ազատականացման և տնտեսության կայունության ու վերակառուցման հիմնախնդիրներին: Արդյունքում 2003թ. փետրվարի 5-ին Հայաստանը դարձավ ԱՀԿ լիիրավ անդամ:

Լինելով շրջափակված և բնական ռեսուրսներով ոչ հարուստ երկիր՝ Հայաստանին բաժին է ընկնում համաշխարհային առևտրի շատ աննշան մասը: Ավելին, Հայաստանի արտաքին առևտուրը ինչպես տարածաշրջային այնպես էլ ապրանքային կառուցվածքով շատ խիստ կենտրոնացված է: Մասնավորապես Հայաստանի ամենագլխավոր հինգ առևտրային գործընկերներին բաժին է ընկնում ամբողջ արտաքին առևտրի մոտ 80%:

ԵՄ հետ Հայաստանի արտաքին առևտրի ծավալները սկզբնական ժամանակաշրջանում զգալի զիջում էին ԱՊՀ երկրների հետ Հայաստանի արտաքին առևտրի ծավալներին, սակայն, ի տարբերություն ԱՊՀ երկրների հետ արտաքին առևտրի, ԵՄ հետ արտաքին առևտուրը վերջին տարիներին ունեցել է գրեթե անընդհատ աճի միտում: Այսպես, 1993-1998թթ. ընկած ժամանակահատվածում ԱՊՀ երկրների հետ արտաքին առևտրում և՛ արտահանման, և՛ ներմուծման ծավալները զգալի գերազանցել են ԵՄ երկրներ արտահանման և ԵՄ երկրներից ներմուծման ծավալներին:

1998թ. ԵՄ և ԱՊՀ երկրներից ներմուծման ծավալները գրեթե հավասարվել են՝ կազմելով համապատասխանաբար 259,4 և 221,4 մլն. ԱՄՆ դոլար: Այնուհետև, մինչև 2002թ. զգալի կրճատվել է ԱՊՀ երկրներից ներմուծման ծավալները և հակառակ դրան՝ աճել է ԵՄ երկրներից ներմուծման ծավալները: Սկսած 2002թ.՝ միաժամանակ մեծ տեմպերով աճել են և՛ ԱՊՀ, և՛ ԵՄ երկրներից ներմուծման ծավալները՝ 2005թ. կազմելով համապատասխանաբար 187,8 և 453,1 մլն. դոլար: Նմանատիպ օրինաչափություն առկա է նաև ԱՊՀ և ԵՄ երկրներ արտահանման մեջ: 1993-2002թթ. ընկած ժամանակահատվածում ԵՄ և ԱՊՀ երկրների հետ արտաքին առևտուրը կրել է «պարտաճան բնույթ»: Այսինքն՝ երբ նվազել են ԱՊՀ երկրների հետ արտաքին առևտրի ծավալները, աճել են ԵՄ երկրների հետ արտաքին առևտրի ծավալները, իսկ երբ նվազել են ԵՄ երկրների հետ արտաքին առևտրի ծավալները, աճել են ԱՊՀ երկրների հետ արտաքին առևտրի ծավալները: Եթե 1993-1997թթ. ընկած ժամանակահատվածում ՀՀ արտաքին առևտրի ծավալների մեծ մասը բաժին էր ընկնում ԱՊՀ երկրներին, ապա արդեն 1998թ. մինչև օրս ՀՀ արտաքին առևտրի ամենագլխավոր գործընկերը ԵՄ-ն է:

1993-2000թթ. ընկած ժամանակահատվածում ՀՀ արտաքին առևտուրը ԵՄ երկրների հետ անընդհատ աճել է, ընդ որում, միաժամանակ աճել են և՛ արտահանման, և՛ ներմուծման ծավալները: Սակայն, պատկերը փոխվում է 2001թ., երբ 17,1%-ով կրճատվում է ԵՄ արտահանման ծավալը՝ կազմելով 88,6 մլն. դոլար: Այնուհետև 2002-2003թթ. ընկած ժամանակաշրջանում գրեթե երկու անգամ աճում են Հայաստանից ԵՄ արտահանման ծավալները: Նմանապես 2001թ. 16,5%-ով կրճատվել է նաև ԵՄ-ից ներմուծման ծավալը՝ կազմելով 252,2 մլն. դոլար:

2003-2005թթ. ընկած ժամանակահատվածում Հայաստանից ԵՄ արտահանման ծավալը աճել է 75,2%-ով, իսկ ԵՄ-ից Հայաստան ներմուծման ծավալը՝ 53,7%-ով: ԵՄ հետ արտաքին առևտրաշրջանառության մասն աշխուժացումը կարելի է բացատրել այն փաստով, որ 2003թ. սկզբին Հայաստանի ԱՀԿ անդամակցությունը ԵՄ երկրների շուկաներ էլ ավելի հասանելի և շահավետ դարձրեց հայկական ապրանքների համար: Միևնույն ժամանակ ԱՀԿ անդամակցությունը ավելի հասանելի և շահավետ դարձրեց հայկական շուկան եվրոպական ապրանքների համար: Այսպիսով, ԵՄ երկրների հետ արտաքին առևտրի ծավալների ավելացում գրանցվել է նաև մինչև Հայաստանի ԱՀԿ անդամակցությունը, իսկ ԱՀԿ անդամակցությունը լրացուցիչ արագացուցիչ հանդիսացավ այդ գործընթացի համար:

2005թ. տվյալներով ՀՀ և ԵՄ արտաքին ապրանքաշրջանառության ծավալը կազմել է 1045,2 մլն. դոլար, այդ թվում՝ արտահանումը կազմել է 453,1 մլն. դոլար, իսկ ներմուծումը՝ 592,1 մլն. դոլար:

ԵՄ հետ Հայաստանի արտաքին առևտրի և՛ աշխարհագրական, և՛ ապրանքային և կառուցվածքը, ինչպես ՀՀ ընդհանուր արտաքին առևտրի դեպքում, նույնպես շատ կենտրոնացված է: ԵՄ հետ Հայաստանի արտաքին առևտրի կենտրոնացումը մեկնաբանում է այն փաստը, որ ԵՄ երկրներից Հայաստանի գլխավոր առևտրային գործընկեր երկրներն են Բելգիան, որին բաժին է ընկնում ընդհանուր ապրանքաշրջանառության 27,0%, Գերմանիան (25,5%), Նիդերլանդները (13%), Իտալիան (6,7%), Ֆրանսիան (3,9%) և Հունաստանը (3,7%): Ընդհանուր առմամբ նշված երկրներին բաժին է ընկնում ԵՄ երկրների հետ Հայաստանի արտաքին առևտրի շուրջ 80%: Հետաքրքիր է նաև այն փաստը, որ չնայած Ֆրանսիայի հետ Հայաստանի բավական սերտ կապերին, Ֆրանսիային բաժին է ընկնում ԵՄ երկրների հետ Հայաստանի արտաքին առևտրի ընդամենը մոտ 4%: Սակայն, ՀՀ կապերը Ֆրանսիայի հետ չեն սահմանափակվում միայն արտաքին առևտրով: Այսպես, 1992-2006թթ. ընթացքում Ֆրանսիայից Հայաստան կատարվել է ավելի քան 120 մլն. դոլարի օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ: 2006թ. հունվարի 1-ի դրությամբ Հայաստանում գործում էին 111 ձեռնարկություններ և ընկերություններ ֆրանսիական կապիտալի մասնակցությամբ:

Ուսումնասիրելով վերը նշված երկրների հետ կատարվող արտաքին առևտրի ապրանքային կառուցվածքը՝ նկատվում է որոշ ապրանքախմբերի գծով զգալի կենտրոնացում: Այսպես, ԵՄ հիմնական գործընկեր երկրների հետ արտաքին առևտրի ապրանքային կառուցվածքում գերակշռում են թանկարժեք քարերը, որոնք ներմուծվում են, վերամշակվում և վերարտահանվում ԵՄ (մասնավորապես՝ Բելգիա): ԵՄ-ից ամբողջ ներմուծման 22,9% և դեպի ԵՄ արտահանման 26,1% բաժին է ընկնում թանկարժեք քարերին: Հայաստանից ԵՄ արտահանվում են նաև մետաղներ, մասնավորապես սև մետաղներ, պղինձ և այլ ոչ թանկարժեք մետաղներ: Դրանք արտահանվում են հիմնականում Գերմանիա և Նիդերլանդներ, ընդ որում՝ 2005թ. մետաղների բաժինը դեպի ԵՄ ընդհանուր արտահանման մեջ կազմել է 55%: Հայաստանը ԵՄ-ից ներմուծում է հիմնականում մեքենաներ և սարքավորումներ, փոխադրամիջոցներ, որոնց բաժին է ընկնում ԵՄ-ից ընդհանուր ներմուծման մոտ 1/3-ը:

ԵՄ հիմնական գործընկեր երկրների հետ Հայաստանի արտաքին առևտրի ապրանքային կառուցվածքում զգալի կենտրոնացում է նկատվում Բելգիայի և Նիդերլանդների հետ արտաքին առևտրում, Բելգիայի հետ արտաքին առևտրում՝ բացառապես թանկարժեք քարերի գծով, իսկ Նիդերլանդների հետ արտաքին առևտրում՝ բացառապես մետաղների գծով: Գերմանիայի, Իտալիայի և Ֆրանսիայի հետ արտաքին առևտրում նկատվում է հարաբերականորեն որոշակի տարբերակվածություն (հիմնականում ներմուծման գծով):

Այսպիսով, ԵՄ գնալով դառնում է Հայաստանի համար խոշորագույն առևտրային գործընկեր: Այսպես, 2006թ. Հայաստանի համախառն արտահանման և ներմուծման մեջ ԵՄ բաժինը կազմել է համապատասխանաբար 47% (472.13 մլն եվրո) և 28.3% (408.4 մլն եվրո): Ընդ որում, Հայաստանի և ԵՄ միջև առևտրի կառուցվածքի վերաբերյալ հարկ է նշել, որ Հայաստանի արտահանումը մեծ մասամբ բաղկացած է գունավոր մետաղներից, թանկարժեք քարերից, մետաղներից և տեքստիլ արտադրանքից:

ԵՄ-ից Հայաստան ներմուծումն ավելի բազմազան է. ներմուծվող հիմնական ապրանքներն են՝ թանկարժեք քարեր ու մետաղներ, սարքավորումներ, էլեկտրական ապրանքներ և այլն, ավտոտրանսպորտային միջոցներ, քիմիկատներ, սննդամթերք և ըմպելիքներ, սպիրտային խմիչքներ և ծխախոտային արտադրանք, գունավոր մետաղները և տեքստիլ արտադրանք:

Ներկայումս Հայաստանից ԵՄ իրականացվող արտահանումը օգտվում է արտոնությունների ընդհանրացված համակարգից /ԱԸՀ/, որի շրջանակներում ԵՄ որոշ ապրանքների գծով մաքսային արտոնություններ է տրամադրում: Այս համակարգից օգտվելու համար Հայաստանի արտահանողները պետք է կատարեն ԵՄ կողմից նախանշված բոլոր պահանջները՝ մասնավորապես ծագման կանոնների վերաբերյալ: Հակառակ դեպքում Հայաստանից արտահանվող արտադրանքի վրա կկիրառվեն ընդհանուր բնույթի մաքսադրույքներ: Այսպիսով, ոչ բոլոր ապրանքներն են հարկվում արտոնյալ մաքսադրույքներով, սակայն նպատակահարմարության համար ենթադրվում է, որ Հայաստանի արտահանումը ամբողջովին ընդգրկված է ԱԸՀ-ում:

ՀՀ արտաքին առևտրաշրջանառության ծավալը 2006թ. հունվար-դեկտեմբեր ամիսներին ընթացիկ գներով կազմել է 3198.3 մլն. դոլար, այդ թվում՝ ապրանքների արտահանումը 1 004.0 մլն. դոլար, իսկ ներմուծումը՝ 2 194.3 մլն. դոլար: Արտաքին առևտրի հաշվեկշիռը բացասական է՝ 1190.4 մլն. դոլար, իսկ առանց մարդասիրական օգնությամբ ստացված բեռների՝ 1136.8 մլն. դոլար:

Այսպիսով, չնայած, որ ՀՀ և ԵՄ միջև հարաբերությունները գնալով զարգանում են, սակայն նրանց միջև իրականացվող արտաքին առևտուրը չի զարգանում իր հնարավոր արդյունավետությամբ: Մասնավորապես, ԵՄ հետ արտաքին առևտրի արտահանման կառուցվածքում գրեթե բացակայում են պատրաստի սպառողական ապրանքները (բացառությամբ Իտալիայի հետ արտաքին առևտրի): Այս հանգամանքը թերևս կարելի է բացատրել այն փաստով, որ հայկական սպառողական ապրանքները ենթարկվում են գնային և որակական բարձր մրցակցության ԵՄ երկրների շուկաներում: Սակայն, ամեն դեպքում, այս սահմանափակումը կարելի է հետագայում բացառել համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծման և ԵՄ երկրներից օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման միջոցով: ԵՄ երկրների ձեռնարկատերերի հետ համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծումը և օտարերկրյա ներդրումների ավելացումը թույլ կտան Հայաստանին՝ հաղթահարել առկա տեխնոլոգիական բարդությունները և արտադրել մրցունակ արտադրանք, որը կարող է սպառվել ոչ միայն ԵՄ երկրների, այլ՝ համաշխարհային շուկայում:

Արտաքին առևտրի զարգացումը ՀՀ և ԵՄ անդամ երկրների միջև ՀՀ ԵՄ անդամակցման կարևորագույն նախապայմաններից է: Այն կարևոր է ոչ միայն մինչև անդամակցումը ՀՀ տնտեսական զարգացման առումով, այլ նաև անդամակցումից հետո ՀՀ տնտեսական զարգացման համար: Նախ՝ ԵՄ ՀՀ անդամակցման անհրաժեշտ պայմաններից մեկը կլինի ՀՀ մասնագիտացած առևտրի կարևորությունը ԵՄ համար. այսինքն՝ ՀՀ-ն ԵՄ ներմուծման համար ինչ կարևոր նշանակություն կունենա, մյուս կողմից անդամակցությունից հետո, երբ եվրոպական ապրանքները մեծ ծավալներով կներմուծվեն Հայաստան, ինչպես կդիմանա այդ մրցակցությանը ՀՀ տնտեսությունը:

ԵՄ-ն այսօր մոտ 500 մլն. իր բնակչությամբ աշխարհի ամենագնդղունակ և մեծ շուկան է ցանկացած տիպի արտադրանքի համար: Բացի այդ, անդամ երկրների կողմից վարվող միասնական արտաքին տնտեսական քաղաքականությունը ավելի է հեշտացնում մուտքը այս շուկա: Մյուս կողմից մաշտաբի էֆեկտի արդյունքում, որը ի հայտ է գալիս միասնական շուկայի պայմաններում, այս կառույցը ամենամրցունակներից մեկն է արտահանման բնագավառում, ինչը Հայաստանին՝ նման տնտեսությամբ երկրի համար նաև լրացուցիչ խնդիրներ է առաջացնում ազգային տնտեսության մրցունակության տեսանկյունից:

Մեր կարծիքով, Հայաստան-Եվրամիություն առևտրային հարաբերությունների խթանման համար պետք է իրականացնել հետևյալ միջոցառումները.

- պետական ակտիվ քաղաքականության իրականացում, որն ուղղված կլինի Հայաստանի և հայ արտադրողի ճանաչմանը Եվրամիության շուկայում,
- պետական քաղաքականություն՝ ուղղված արտադրանքի որակի բարձրացմանը՝ համապատասխանեցնելով այն միջազգային ստանդարտներին և ԵՄ շուկայի պահանջներին,
- մաքսային և հարկային համակարգերում բարեփոխումների իրականացում,
- ներդրումների ներգրավմանն ուղղված խթանման քաղաքականության իրականացում,
- ԵՄ շուկայի մասին տեղեկատվության մատչելիության բարձրացում,
- առևտրային խոչընդոտների մեղմացում,
- բեռնափոխադրման ոլորտում մրցակցության առկայություն:

Կարևոր նշանակություն ունի ԵՄ երկրների դեսպանատներում առևտրի գծով ներկայացուցիչների առկայություն և նրանց գործի ակտիվացում, ինչպես նաև ցուցահանդեսների և գործարար ֆորումների կազմակերպում: Հայ գործարարները տեղեկատվական լուրջ պակաս են գգում ԵՄ շուկայի վերաբերյալ: Այդ գործում կարևոր է էլեկտրոնային տվյալների բազայի ձևավորումը, ինչը հնարավորություն կտա ստանալ ճշգրիտ կոնկրետ տեղեկություններ ԵՄ շուկայի մասին, այնտեղ գործող ստանդարտների, որակի նկատմամբ պահանջների, արտոնությունների և այլնի վերաբերյալ:

Արտահանման խրախուսման գործում շատ կարևոր է ստեղծել հատուկ մասնագիտացված, արտահանմանը աջակցող մասնագիտացված մարմին, որի գործունեության ոլորտում առանձնակի տեղ պետք է զբաղեցնի, արտաքին առևտրային հարցերը ԵՄ երկրների հետ:

Շառայությունների առևտրի, ներդրումների մրցակցության և պետական աջակցության, ապրանքային առևտրի կարգավորման և այլ կազմակերպչական կարևոր խնդիրների բարելավման միջոցով զգալիորեն կարող է կարգավորվել Հայաստանի տնտեսական միջավայրը և խորացվել ԵՄ կառույցների հետ տնտեսական համագործակցության և ինտեգրման խնդիրները:

ԵՄ երկրների հետ Հայաստանի առևտրատնտեսական կապերի զարգացման գործում կարևոր նշանակություն կարող են ունենալ նաև համատեղ և փոխադարձ մարքեթինգային հետազոտությունների իրականացումը, արտադրատեսակների ցուցահանդեսների կազմակերպումը, ՀՀ և ԵՄ երկրների գործարարների պարբերաբար հանդիպումները, համապատասխան անհրաժեշտ տեղեկատվության փոխադարձ տրամադրումը և այլն:

Կարևոր ենք համարում նաև ԵՄ և Հայաստանի միջև առևտրատնտեսական համագործակցության զարգացման համալիր միջոցառումների հետազոտման հարցերը՝ առևտրային, ֆինանսատնտեսական, հարկային, մաքսային և այլ բնագավառներում հնարավոր արտոնությունների տեսանկյունից, ինչը իր հերթին կարող է նպաստել ՀՀ տնտեսության մեջ ԵՄ-ից ներդրումների ավելացմանը, դրանց ներգրավման և օգտագործման հիմնահարցերի բարելավմանը: Ավելին, հաշվի առնելով ԵՄ-ում առկա առաջընթացը՝ ռեսուրսայինայող, գիտատար, տեխնոլոգիատար արտադրությունների զարգացման բնագավառներում տեղայնացնել այդ փորձը ՀՀ տարածքում, ինչը, վերջին հաշվով, կնպաստի տնտեսական ինտեգրացիայի խորացմանը ԵՄ հետ:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ ԵՄ անդամակցության խնդրին, ապա, մեր կարծիքով, եթե Հայաստանի Հանրապետության տարեկան միջին աճի տեմպերը պահպանեն իրենց երկնիշ բնույթը, ապա համախառն ազգային արտադրանքի 1 շնչին ընկնող ցուցանիշով Հայաստանը կարող է հասնել ԵՄ միջին մակարդակին, իսկ դա նշանակում է, որ հեռանկարում Հայաստանը կարող է հավակնել ԵՄ անդամակցությանը: Միաժամանակ գերխնդիր է մնում Հայաստանում թողարկվող ապրանքների մրցունակության բարձրացումը միջազգային շուկայում, արտահանվող ապրանքների դիվերսիֆիկացիան: Բացի այդ, հանրապետության համար կարևոր նշանակություն ունեն ֆինանսական համակարգի հետագա բարեփոխումները, որոնք հնարավորություն կտան արտասահմանից եկող կայուն և մեծածավալ տրանսֆերտները վերափոխել ներդրումների: Տնտեսական աճի հիմնական գործոնը պետք է դառնա արտաքին շուկան, քանի որ ներքին շուկան խիստ սահմանափակ է:

Մյուս կողմից ԵՄ քաղաքականությունը Կովկասում ունի տարածաշրջանային բնույթ. այսինքն՝ ԵՄ-ն ցանկանում է իր կազմում տեսնել արդեն տնտեսապես ինտեգրված Կովկաս, և այն, որ Հայաստանը իր տնտեսական զարգացմամբ էապես տարբերվում է: Ըստ էության ԵՄ անդամակցումը մի կողմից ՀՀ համար կրացի հսկայական եվրոպական շուկան, մյուս կողմից անպաշտպան կարող է մնալ ՀՀ շուկան, որը ստիպված կլինի դիմակայել հզոր եվրոպական ֆիրմաների մրցակցությանը: Այս պարագայում ՀՀ տնտեսական օգուտները և վնասները մեծապես պայմանավորված կլինեն ՀՀ տնտեսության հետագա զարգացման տեմպերից և եվրոպական շուկայում մինչև անդամակցումը արդեն որոշ ապրանքների գծով մրցակցային առավելության առկայությունից: Այս ամենը հնարավոր է միայն ՀՀ տնտեսական ներուժի ճիշտ գնահատման և մրցակցային առավելություններ ունեցող ճյուղերի զարգացման շնորհիվ:

ՆԱԻՆԵ ԱՐՈՒՑ

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոբանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտի գիտաշխատող, տ.գ.բ.

ՏՈՒՐԻՋՄԻ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

Միացյալ ազգերի կազմակերպության միջազգային տուրիստական կազմակերպության (IOHOTO) տվյալների համաձայն տուրիստական ոլորտը ձևավորում է համաշխարհային ՀՆԱ-ի 11%-ը, չնայած նրա բաժինը համաշխարհային հիմնական ֆոնդերում չի գերազանցում 7%-ը: Ոլորտում շրջանառվում է ավելի քան 4 տրիլիոն ԱՄՆ դոլար: Տուրիստական համաշխարհային շուկայի մասնակից երկրների մեկ երրորդի համար տուրիզմից ստացվող եկամուտները բյուջեի հիմնական մուտքերն են ապահովում, իսկ 80-ից ավելի երկրներում տուրիզմից ստացվող մուտքերն ընդգրկվում են բյուջե ձևավորող հոդվածների առաջին հնգյակի մեջ: Այդ ոլորտն ունի ներդրումային բարձր բազմարկիչ՝ մեկ ներդրված միավորը տնտեսության մյուս ճյուղերում բերում է չորս միավոր գումարային եկամուտ: Նման բազմարկիչային գործակից առկա է նաև բնակչության զբաղվածության ոլորտում՝ տուրիզմում մեկ աշխատանքային տեղի ստեղծումն իր հետ բերում է տուրիստական արտադրանքի ստեղծմանը մասնակից հարակից ոլորտներում չորս աշխատանքային տեղերի ստեղծում:

Տուրիստական ծառայությունները համաշխարհային առևտրի առավել տարածված օբյեկտներից են: Տուրիստական շուկան ենթակա է տարատեսակ գործոնների ազդեցության, այդ իսկ պատճառով ներքին և միջազգային տուրիստական շուկաներում նրա զարգացման որոշ միտումների բացահայտման կանխատեսումը ստեղծում է պայմաններ մարքեթինգային հարաբերությունների պլանավորման օբյեկտիվության բարձրացման համար:

Ահաբեկչությունը, բնական աղետները, համաճարակների վտանգը, նավթի գների բարձրացումը, արտաթույրի կուրսի տատանումը, ինչպես նաև տնտեսական և քաղաքական անկայունությունը վերջին տարիների տուրիստական ոլորտի առջև ծառացած հիմնահարցերից մի քանիսն են: Չնայած դրան ողջ աշխարհում